

ÓBUDA – VETUS-BUDA – A RÉGÉSZETI KUTATÁSOK ALAPJÁN (1973–1981)

Óbuda középkori emlékeinek tervszerű kutatása az 50-es években indult meg. Az ásátások célja részben a már ismert objektumok: mint a királynéi vár és a 14. sz.-i prépostsági templom további alaprajzi kiegészítése, részben a pincék és udvarok területén új középkori lelőhelyek felkutatása volt. Nagyobb arányú régészeti munkára 1973-tól az új óbudai lakótelep építése, az úthálózat korszerűsítése és az Árpád híd szélesírási munkái adtak lehetőséget. A kutatások helyét és ütemét tehát az építkezési munkák szabták meg, ami magával hozta, hogy teljes feltárára és a középkori topográfia és városszerkezet kutatása szempontjából fontos területek ásátására nem mindig volt lehetőség.

A Budapest Régiségei XXIV. kötetében beszámoltunk az ásátások és leletmentések eredményeiről 1976-ig. A következőkben az 1976 és 1980 közötti 5 évben végzett munkák eredményei alapján szeretnénk a középkori város topográfiájának és városfejlődésének eddig kialakult képét ismertetni.

Óbuda középkori topográfiájának, várossalaprójának kutatásánál a szokott forrásanyagot így az okleveleket, régi városképeket és térképeket nem nagyon használhatuk. A kis számban megmaradt oklevelek topográfiai adatai a középkori város pusztulása miatt nehezen voltak helyhez köthetők. Az Obudáról fennmaradt térképek és ábrázolások a város 1750 utáni állapotát mutatják.

A középkori település a római katonai tábor, Aquincum területén alakult ki: a tábor keleti felében és a 4. sz.-i erőd és a tőle délre húzódó canabae maradványain.¹ A római erőd déli és nyugati falát csak a 13. sz. elején kezdték bontani és beépíteni.² A legkorábbi leletanyagot és településmaradványokat ezen a területen belül a mai Fő tér és Korvin Ottó téren találtuk.³ Korai leletanyag az erőd déli fala előtti térségben jött még elő.⁴ Az erőd-falon belüli kb. 350 x 400 m-es terület a 11–12. századi civitas helye, ahol az első királyi kuria és a királyi alapítású társaskáptalan volt.⁵ (1. kép 1. számmal jelölt terület déli része.)

A társaskáptalant I. István (1000–1038) vagy közvetlen utóda Péter király alapította. Első okleveles említése 1148-ból való.⁶ Mellette épült fel 1346–48 között a második templom, (maradványa a Fő téren, – 1. kép, 2.) melyet Erzsébet királyné építtetett.⁷ 1483 után É-i oldalán sekrestyével bővült, mely a káptalan consistorialis helyisége volt. A templom közvetlen közelében 11–15. sz.-i világi épületek részletét határoztuk meg: a káptalan és a királyi curiához tartozó épületek maradványait⁸ (1. kép 3.). A curia a krónikás és okleveles adatok alapján 1189 és 1235 között állt.⁹ A házmaradványok a templomtól Ny-ra és É-ra helyezkedtek el. A köépületektől északra (a mai Vöröskereszt és Kő utca környékén) feltehetőleg gödörház, sütőkemencék, tüzelőhelyek és vermek maradványai kerültek elő.¹⁰ A 14. sz.-i temp-

lom DK-i oldalán egy nagyobb épületegyüttes részletei mutatkoztak, feltehetőleg a préposti palota maradványai.¹¹

Az épületmaradványok között két É–D-i utca és egy K–Ny-i út részletét tártuk fel¹² (1. kép 14. sz.). Temetkezés maradványait a 14. századi templomon belül és közvetlenül a templom D-i oldalán határoztuk meg.¹³ A templomtól délre (a mai Korvin Ottó tér alatt) eddig további három világi épület maradványát találtuk meg¹⁴ (1. kép 3. sz.).

A civitas DK-i sarkánál ÉK–DNy-i irányban húzódó út mentén 11–12. sz.-i leletanyagot és falmaradványokat találtunk¹⁵ (1. kép 4. sz.). A civitas DNy-i sarkánál 12–13. sz.-i utcát, a Kovács utcát határoztuk meg¹⁶ (1. kép 8. sz.). A két utcát a civitastól délre kialakult, kereskedőkből és iparosokból, főként kovácsokból álló település részének tekintjük.¹⁷ A civitas DK-i sarkánál lehetett a középkori rév és kikötő (1. kép 17.) Ide futott be az ÉK–DNy-i út. Ez az út az eddig ismert szakaszai alapján D-i irányba az esztergomi nagy úthoz csatlakozott. Az esztergomi nagy út a mai Bécsi út nyomvonalaiban húzódott.

Az ÉK–DNy-i út kikötő körüli szakaszának környékén jellegzetes erőteljes peremű, grafitos anyagú import edény került elő, mely az ország más jelentős korai objektumának alsó rétegében is előfordul: így az esztergomi alsószigeti kolostornál és a királyi várnál.¹⁸ Feltehetőleg a kikötő körül laktak azok a kereskedők, akikről írott adataink vannak, ezek között „latini” is szerepelnek.¹⁹ Az óbudai révről az 1148. évi oklevélből tudunk, a piacról 1212-től.²⁰ A két magú óbudai település ki-szerkeszthető az oklevelekből is, melyek villa-t és civitas-t említenek. Egy 1212. körüli oklevél szerint a villa-t hospesek és civisek lakják, a civitas lakói pedig „custodes regie domus” és „de familiis iobagionum, comitum videlicet et prelatorum”. Óbuda városi fejlődésének ez a korai szakasza Györffy György szerint megegyezik a püspöki városok, valamint Esztergom és Székesfehérvár fejlődésével.²¹

A 13. század folyamán Óbudán a települések Ny-i szélén megépült a királyi vár, a várhoz tartozó majorságok és a ferences kolostor.²² (1. kép, 10, 11, 13. sz.)

1343-ban I. Lajos (1342–1382) az óbudai királyi várat minden tartozékával és jövedelmével együtt anyjának, Erzsébet királynénak adományozta, aki itt rendezte be özvegyi curiáját.²³ A vár ekkor nyerte el végleges szabályos alaprajzát az átépítés során. Kettős várfala és É-ra nyíló bejárata volt.²⁴ A vár és káptalan embereinek gyakori torzsalkodása miatt 1355-ben megosztják a korábban egységes Óbudát a királyné és a káptalan között.²⁵ A királynéi város területét a korábbi világi és a civitas D-i sávja lett és a K–Ny-i út mentén a révig és a kikötőig terjedt. (1. kép 17, 21. sz.) Ebbe a sávba a 13. sz. elejétől a

római erőd déli falának megbontása után a Kovács vicus terjeszkedett, kápolnája, a Margit kápolna a civitas korábbi D-i határán belül épült. (1. kép 7. sz.)

A Kovács vicus kápolnáját, a Margit kápolnát 1269-ben említi először oklevél.²⁶ A kápolna helyét a ma álló templom helyével azonosítjuk, amit a 18. sz.-i templom D-i oldalán előkerült középkori kápolna és sírok előkerülése is valószínűsít.²⁷

Az ÉD-i irányú Kovács utcának a királynéi vártól D-re eső szakaszán három 13–14. sz.-i kőház részletét, agyagpadló, kemence és tüzelőhely maradványokat és egy K–Ny-i utca részletét találtuk.²⁸ A középkori úttest alatt ÉD-i irányú római út húzódott, mely a 4. sz.-i erőd D-i kapujához vezet. A kaputól D-re az út Ny-i oldalán késő római ötkaréjos temetőkápolna és sírok kerültek elő.²⁹ Az út K-i oldalán romos római épületen belül 7–9. sz.-i avar kerámiát találtunk. Ugyanitt a római kori rétegek alatt őskori településnyomok voltak.³⁰ Ezen a területen (Magyar Lajos–Perc–Mókus u.) épült fel az Erzsébet királynő által alapított klarissza kolostor. (1. kép 9. sz.) A kolostor teljes kiépülésekor 1353 után megszűnik a Kovács utca D-i szakasza. A kolostort Ny-ról és D-ről szántóföldek és mezők vették körül.³¹ A kolostor területe elsősorban adományok és vásárlások útján K-i irányba bővült. A 15. sz.-ra itt zárt encláve alakult ki, melyet az apácák jobbágyfaluként igazgattak.³² A kolostor É-i határa (1373 után) a kis utca, „platea minor”, melynek K-i folytatása a klarisszák két háza között a piactérhez futott. Tehát a piactérhez csatlakozott a kolostor K-i széle. Itt épült fel 1367 körül az Erzsébet királyné által építtetett kőház, mely a kereskedők számára készült.³³ A domus apotecariorumot később Erzsébet az apácakolostornak adományozta.

A piactér a 14–15. század folyamán épült be. Háromszög alakú formája a 15–16. sz.-ra rajzolódott ki (1. kép

4–5. sz.). K-i széles fésűs, Ny-i széle zártosú beépítést mutatott.³⁴ Északi szélén kút volt. Az ÉK–DNy-i utcán kívül nyugatról két utca csatlakozott a térhez, melyek a tér után keleti irányban a Dunapartra folytatódtak (a volt Zichy és Tél utcák nyomvonala) (1. kép 14. sz.) É-i irányban egy utca kötötte össze a Margit utcával (Templom utca részlete) és a plébániatemplommal (1. kép 6–7. sz.)

Ennek az utcának a mentén, a keleti és nyugati szélén álló kőházak maradványát tártuk fel. Az utca keleti oldalán álló ház déli fala a 4. sz.-i erőd falának részlete (1. kép 20. sz.). A háztól délre és keletre középkori sütőkemencét és vermetek találtunk. A Margit utcával párhuzamosan húzódó K–Ny-i utca képezte 1355 után a két város határát. Az út É-i és D-i oldalán több kő házat és kemencét tártunk fel. Az utca D-i oldalán 5 helyiségből álló házat is találtunk³⁵ (1. kép 19. sz.). A piactértől D-re, az ÉK–DNy-i utca folytatásához csatlakozhatott feltehetőleg az a K–Ny-i 13. sz.-i utca, mely a Kovács u. és a Dunapart között húzódhatott. Az út Ny-i szakasza a klarissza kolostor területére esett (1. kép 14. sz.).

Az utcák burkolata kisebb kövekből és tégladarabokból álló 5–10 cm vastagságú réteg. Kialakítása azonos a Buda területén feltárt középkori utak kialakításával. A 14–15. sz. folyamán épült kő házak az utcákra merőlegesen vagy az utcával párhuzamosan helyezkedtek el.

A piactéri házaknál 18. századi toldásokat lehetett meghatározni, ami az épületek folyamatos felhasználásra mutat. A keleti házsor nyugati irányú toldásával az eredeti középkori tér beszűkült. A középkori tér funkciója is tovább élt. Az újkori Óbudának ez volt egyideig a piaca. A helyreállított egy emeletes piactéri ház, a mai Lajos utca 158. számú, egyetlen álló emléke a középkori városnak.

Rövidítések

<i>Bertalan</i> 1973	<i>Bertalan V.-né:</i> Adalékok Óbuda középkori helyrajzához, BpR 23 (1973) 99–112	BpTörtOkEml	Szerk. Gárdonyi A.: Budapest történetének okleveles emlékei (Monumenta Diplomatica Civitatis Budapest) I. (1148–1301) Budapest, 1936
<i>Bertalan</i> 1976	<i>Bertalan V.-né:</i> A 14. századi óbudai klarissza kolostor. BpR 24 (1976) 269–278	BpR	Budapest Régiségei
<i>Bertalan</i> 1977	<i>Bertalan V.-né:</i> RégFüz 30 (1977) 53–56	<i>Csorba</i> 1976	<i>Csorba Cs.:</i> Az óbudai Szt. Margit egyház és környékének kutatása. BpR 24 (1976) 257–267
<i>Bertalan</i> 1978	<i>Bertalan V.-né:</i> RégFüz 31 (1978) 99–104	<i>Györffy</i> 1973	<i>Györffy Gy.:</i> Budapest története az Árpádkorban. BpTört I. 217–295
<i>Bertalan</i> 1979	<i>Bertalan V.-né:</i> RégFüz 32 (1979) 111–113	<i>Kubinyi</i> 1972	<i>A. Kubinyi:</i> Die Anfänge Ofens. Berlin 1972;
<i>Bertalan</i> 1980	<i>Bertalan V.-né:</i> RégFüz 33 (1980) 33, 94–100	<i>Kumorovitz</i> 1971	<i>Kumorovitz L.B.:</i> Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. TBM 18 (1971) 7–54
<i>Bertalan</i> 1981	<i>Bertalan V.-né:</i> RégFüz 34 (1981) 70, 89–95		
BpTört I–V.	Budapest Története I–V. Budapest 1973–1980		

<i>Kumorovitz</i> 1972	<i>Kumorovitz L.B.</i> : Adatok Budapest főváros Árpád-kori történetéhez. TBM 19 (1972) 7–37;	MonEpVespr	Monumenta Romana Episcopatus Vespremiensis. I–VI. 1885–1891.
<i>Kumorovitz</i> 1976	<i>Kumorovitz L.B.</i> : Óbuda 1355. évi felosztása. (I. Lajos király és Erzsébet anyakirályné 1355. augusztus 17-i és 1355. október 17-i oklevele) BpR 24 (1976) 279–303	TBM	Tanulmányok Budapest Múltjából
		RégFüz	Régészeti Füzetek

Jegyzet

1. A római tábor, erőd és canabae helyének és kronológiájának meghatározását lásd: *Póczy K.*: Az aquincumi légiós tábor és katonaváros romjainak feltárása és műemléki bemutatása. BpR 24 (1976) 14–17. A római maradványokon felépült középkori objektumokról lásd: *Szirmai K.*–*Altmann J.*: Előzetes jelentés a ferencesek temploma és a via praetoriától északra húzódó római kori épületmaradványok régészeti kutatásáról. BpR 24 (1976) 233–249. – *Bertalan* 1976. 269–279. – *Bertalan* 1973 104. *Bertalan* 1976. 441. – *Bertalan V.né.*: A Fő tér és környékén feltárt középkori maradványok. Előzetes ásatási jelentés a jelen kötetben.
2. Az erőd nyugati falának középkori felhasználásáról és beépítéséről lásd: *Bertalan* 1976. 436. – *H. Kérdő K.*: Előzetes jelentés az aquincumi II–III. századi légiós tábor déli, valamint a IV. századi erőd nyugati frontján végzett kutatásról. BpR 24 (1976) 71. – *Bertalan* 1976. 435–436. – *Bertalan* (1976) 439. – *R. Facsády A.*: Előzetes jelentés a későrómai erőd déli védműveinek feltárásáról. BpR 24 (1976) 146. – *Bertalan* 1978. 103. – *Facsády A.* – *Szirmai K.* – *Németh M.*: „B/13” Árpád fejedelem útja – Névtelen utca közötti terület. RégFüz (1978) 40. – *Bertalan* 1981. 89. – *Bertalan V.né.*: Ásatási és leletmentési jelentések a jelen kötetben. A 4. sz.-i erőd északi részében kevesebb kutatás történt, de talán nem véletlen, hogy ezen a területen jelentős középkori kő épületek maradványát nem találtuk. Tüzelőhelyek, sütő- és szárító-kemencék, vermek és egy – feltehetően gödörház – maradványa került elő. A kő épületek elhelyezkedése alapján arra kell gondolnunk, hogy a keleti táborkapu előtt egy kelet-nyugati irányú, a kapuból származó kövekből kialakított 3 m széles kősor (*Póczy K.*: A porta praetoria feltárása az aquincumi legiostáborban BpR 24 (1976) 80.) falnak vagy faszerkezetű palánknak az alapozása lehetett, amely talán a civitas északi lezárása volt.
3. *Bertalan* 1973. 104. 1. kép 1, 2, 30. szám. 8. kép, 13. kép. – *Bertalan* 1980. 94. – *Bertalan* 1980. 96. – *Bertalan V.né.*: Leletmentési jelentések a jelen kötetben.
4. *Bertalan* 1973. 107. 1. kép 16, 18, 19, 22-es szám., 13. kép. – *Altmann J.*: 162. Tél utca 2. BpR 24 (1976) 438. – *Bertalan V.né.*: Leletmentési jelentés a jelen kötetben.
5. *Györffy* 1973. 268. – *Kubinyi* 1972. 12.
6. BpTörtOklEml I. 3. „...Badensis ecclesie, ...”
7. MonEpVespr II. 146. 128.: „... et preposito ac capitulo ecclesie beata Marie virginis in Veteri Buda, ... quam ipsa iuxta ecclesiam beati Petri apostoli ibidem, de novo ad honorem et sub titulo ac nomine predictae beate Marie construi fecit, ...” – *Bertalan* 1977. 55–56. – *Bertalan* 1976. 441.
8. *Bertalan* 1979. 112. – *Bertalan* 1980. 94. – *Bertalan* 1980. 96–97. – *Bertalan V.né.*: A Fő tér és környékén előkerült középkori maradványok. Előzetes ásatási jelentés a jelen kötetben. – *Bertalan V.né.*: Leletmentési jelentések a jelen kötetben.
9. *Kumorovitz* 1971. 52–53. – *Kumorovitz* 1972. 37. – *Györffy* 1973. 264.
10. *Bertalan* 1976. 442. – *Altmann J.*: „D/15” Vöröskereszt u. – Laktanya u. RégFüz 1977. 56.
11. *Bertalan V.né.*: A Fő tér és környékén előkerült középkori maradványok. Előzetes ásatási jelentés a jelen kötetben. – *Kubinyi A.*: BpTört II. 11.
12. *Bertalan* 1976. 439. – *Bertalan* 1977. 55, 56. – *Bertalan* 1978. 99.
13. *Bertalan* 1980. 95.
14. *Bertalan* 1980. 94.
15. *Bertalan* 1978. 103.
16. *Bertalan* 1976. 271.
17. *Kubinyi* 1972. 12–13.

18. Nagy Emese szóbeli közlése, melyért ezúton mondok hálás köszönetet. Azonos grafitos edény töredéke került elő Tomka Péternek a mosoni (Győr-Sopron megye) ispánsági vár területén végzett kutatásánál. (*P. Tomka: Erforschung der Gespantschaftsburgen in Comitatus Győr-Sopron. ActaArchHung 28 (1976) 401. Abb. 10.8.*)
19. 1231. Bors comes felesége végrendeletében 80 márkányi pénzt és kamatait, melyet egy „... latino mercatore Budensi ...” helyezett el, a székesfehérvári domonkosrendi kolostorra hagyja. BpTörtOkLEml 15, 20.
20. „...quam villa Budensis est posita ... tributi fori cum cybrionibus vinearum...” BudTörtOkLEml.: 5, 8.
21. BudTörtOkLEml. 6. sz. 12. – *Kumorovitz 1972. 23.* – *Kumorovitz 1972. 23. 26-os jegyzet.*
22. *Gerevich L.: Kálvin köz 2–3–4. az óbudai királynéi vár maradványa. – Altmann J.: Újabb kutatások az óbudai királyi, illetve királynéi vár területén. BpR 24 (1976) 249–257. – Szirmai K.–Altmann J.: Előzetes jelentés a ferencesek temploma és a via praetoriától északra húzódó római kori maradványok régészeti kutatásáról. BpR 24 (1976) 233–239.*
23. *Kumorovitz 1976. 279.*
24. *Altmann J.: 157/8. Kálvin köz 4. RégFüz 1980. 98.*
25. *Kumorovitz 1976. 279.*
26. *Csorba 1976. 257–269.*
27. *Csorba 1976. 257–269.*
28. *Bertalan 1976. 271.*
29. *Parragi Gy.: Karéjos épület a Kiscelli utcában. BpR 24 (1976) 177–184.*
30. *Bertalan 1976. 271.*
31. *Bártfai Szabó L.: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Budapest 1935. 87, 77.*
32. *Kubinyi A.: BpTört II. 12.*
33. *Kumorovitz L.B.: Idősebb Erzsébet királyné építkezésének történetéhez. TBM 17 (1966) 14–15. – A domus apotecarium-mal kapcsolatban lásd Fügedi E.: Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán. TBM 13 (1959) 13. és 30. jegyzet.*
34. *Bertalan 1973. 106. 11. kép. – Altmann J.: 160. Lajos u. 161. BpR 24 (1976) 438. – Facsády A.: 18. Lajos utca 152, 158. BpR 24 (1976) 408. – Bertalan 1976. 438. – Bertalan 1976. 437. – Zádor J.: 157/12. Lajos u. 152. RégFüz 1980. 100. – Bertalan 1976. 436–437. – Bertalan 1977. 54. – Bertalan 1979. 111. – Bertalan 1978. 100–101. – Csorba Cs.: „D/6.” Zichy utca. RégFüz 1977. 55. – Bertalan 1976. 438. és 436.*
35. *Bertalan V.-né: Az 1355-ös határjárás újabb régészeti eredményei. Előzetes ásatási jelentés a jelen kötetben.*

HERTA BERTALAN

ÓBUDA – VETUS-BUDA (Ausgrabungen 1973–1981)

Am rechten Donauufer, das königlicher Besitz war, entstand an der nördlichen Überfahrstelle Óbuda (Alt Ofen). Die mittelalterliche Siedlung wurde auf römischen Überresten errichtet. Der römischen Kultur gingen Kulturen der urzeitlichen Völker voran.

Die in den letzten Jahren erschienenen Studien haben die Geschichte der mittelalterlichen Stadt klargestellt. Unsere Kenntnisse über die Topographie und materielle Kultur dieser Stadt sind wegen deren Zerstörung sehr mangelhaft. Neue, konkrete Angaben konnte man nur von archäologischen Forschungen erwarten.

Die Rekonstruktion des alten Óbuda ist bereits im Gange und die damit verbundene archäologische Erforschung ist noch nicht abgeschlossen.

Aufgrund der Ergebnisse der intensiveren archäologischen Tätigkeit in den letzten 8 Jahren kann man die Grenzen des mittelalterlichen Stadtgebiets skizzieren. Man kann die Topographie und die Grundrissentwicklung

der mittelalterlichen Stadt bestimmen und ihre Beziehungen zu der römischen Vorgeschichte klarstellen.

Die mittelalterliche Siedlung verfiel zur Zeit der türkischen Besetzung. Nach 1686, dem Zeitpunkt der Rückeroberung, wurde in Óbuda wieder gesiedelt, und bei den dabei vollzogenen Aufbauarbeiten verschwanden sogar die Ruinen der mittelalterlichen Stadt. Die Erforschung der mittelalterlichen Überreste durch Ausgrabungen hat in der ersten Hälfte des vorigen Jahrhunderts ihren Anfang genommen. Begeisterte Historiker, Advokaten begannen mit der Suche nach dem Grabe Árpáds, des Gossfürsten der landnehmenden Ungarn. Er wurde nämlich in der Stadt Attilas, „*civitas Attile regie*“ d. h. oberhalb von Óbuda, an einer Quelle bestattet. Über seinem Grabe liess König Stephan nach der Bekehrung der Ungarn zum Christentum eine Kirche bauen, die „Fejéregyház“ (Weissekirche) genannt wurde (Cronik des Anonymus, um 1215.). Man hat weder das Grab noch die Kirche ge-

funden; wir kennen ihren einstigen Standort auch heute noch nicht, doch haben diese Forscher im Laufe ihrer Arbeiten andere mittelalterliche Überreste gefunden. Am Ende des vorigen und Anfang dieses Jahrhunderts sind bei grösseren Erd- und Bauarbeiten mehrere mittelalterliche Bauten zum Vorschein gekommen, womit sich auch Freilegungen verbanden. Die planmässige Erschliessung Óbudas nahm in den fünfziger Jahren ihren Anfang. Sie beschränkte sich teils auf die Ergänzung des Grundrisses der bereits bekannten Gebäudereste, teils auf die Suche nach weiteren mittelalterlichen Fundstellen in Kellern und Höfen.

Zu einer grossangelegten archäologischen Arbeit boten seit 1973 der Bau der Wohnsiedlung von Óbuda, die Modernisierung des Strassennetzes und die Verbreiterungsarbeiten der Árpád-Brücke eine Möglichkeit. Der Ort und das Tempo der Forschung wurden von den Bauarbeiten bestimmt, diese Tatsache brachte es mit sich, dass zur vollständigen Freilegung keine Möglichkeit bestand.

Bei den Erforschungen der mittelalterlichen Topographie und des Stadtgrundrisses von Óbuda konnten wir das Übliche Quellenmaterial – Urkunden, alte Stadtbilder und Karten – schwer benutzen, wegen der Zerstörung der mittelalterlichen Stadt. Die erhaltene Landkarten zeigen den Zustand nach der neuen Besiedlung.

Aufgrund der archäologischen Forschungen kann man im Strassensystem des 18. Jh. die Verknüpfung mit dem früheren Zustand nachweisen. Die schriftlichen Quellen und die historischen Bearbeitungen, so vor allem die unlängst erschienene „Geschichte von Budapest“ haben der Archäologie beim Aufstellen der Forschungsthemen und der Klarstellung der Geschichte einzelner Bauten Hilfe geleistet.

Die mittelalterliche Siedlung entstand im Gebiet des römischen Militärlagers Aquincum, in der östlichen Hälfte des Castrums, auf dem Überresten der Festung aus dem 4. Jh. und auf der südlich liegenden Canabae (Abb. 1., No 1. 15). Der Abriss und der erneute Einbau des südlichen und westlichen Teils der römischen Festungsmauer wurde erst Anfang des 13. Jh. in Angriff genommen. Die frühesten Funde und Mauerüberreste stammen vom heutigen Fő tér, Korvin Otto tér und auch vom Gebiet vor der südlichen Hälfte der Festung. Innerhalb der Festungsmauern, auf einer Fläche von cca 250 × 400 m befindet sich die Civitas des 11.–12. Jahrhunderts, wo die erste königliche Kurie und das königliche Kollegiatstift gebaut wurde. Letzteres wurde von König Stephan I. (1000–1038) oder seinem unmittelbaren Nachfolger König Peter gestiftet. Urkundlich wird es zuerst 1148 erwähnt. Die Kirche erlitt während des Tatareneinfalles 1241 starke Beschädigungen, ihre Wiederherstellung war um 1380 noch im Gange. Daneben wurde zwischen 1346–1348 von Königin Elisabeth die zweite Kirche erbaut (Abb. 1., No 2). Nach 1483 erweiterte man die Kirche an der nördlichen Seite durch eine Sakristei, diese war der konsistoriale Raum des Kapitels. In der unmittelbaren Nähe der Kirche sind die Überreste von Profanbauten vorgekommen: ein zum Kapitel und der königlichen Kurie gehören-

des Gebäude (Abb. 1., No 3). Die Kurie wird laut den Chroniken und Urkunden – zwischen 1189–1213 erwähnt). Auf dem zum Kapitel gehörenden Gebiet waren im Jahre 1369 noch Häuser in königlichem Besitz, wo sich die königlichen Falkner aufhielten. Die Überreste der Häuser befanden sich ringsum die Kirche. Nordwärts der Steingebäude, zwischen der heutigen Vöröskereszt und Kő utca sind Überreste von Backöfen. Trockenöfen, Feuerstätten und Gruben zum Vorschein gekommen (Abb. 1., No 23). An der südöstlichen Seite der Kirche aus dem 14. Jh. zeigten sich Details eines grösseren Gebäudes, vermutlich der Propsteipalast. Neben den Bauüberresten haben wir Teile zweier, N–S orientierter Gassen und einer O–W orientierter Strasse freigelegt (Abb. 1., No 14). Die Überreste von Gräbern haben wir innerhalb der Kirche aus dem 14. Jh. und unmittelbar an ihrer Südseite bestimmt. Südwärts der Kirche, unter dem heutigen Korvin Otto tér haben wir die Ruinen von weiteren Profanbauten gefunden.

Längs der Gasse, die sich an der südöstlichen Ecke der Civitas in Richtung NO–SW hinzog, kamen Funde und Bauüberreste aus dem 11.–12. Jh. zu Vorschein (Abb. 1., No 4. 14). An der südwestlichen Ecke der Civitas haben wir eine Gasse aus dem 12.–13. Jh., die Schmiedegasse bestimmt (Abb. 1., No 8). Beider Gassen betrachten wir als Teile der aus Kaufleuten, Handwerkern, besonders Schmieden bestehenden Siedlung südwärts der Civitas. An der südöstlichen Ecke der Civitas dürfte die mittelalterliche Überfahrt und der Hafen gewesen sein (Abb. 1., No 17). Hier mündete die NO–SW orientierte Strasse, die sich – aufgrund ihrer bisher bekannten Abschnitte – der grossen Esztergomer Landstrasse anschloss, die in der Richtung der heutigen Bécsi út gewesen sein dürfte. In der Umgebung des nordost-südwestlichen Strasse sind Stücke von Importkeramik wahrscheinlich von Österreich zum Vorschein gekommen; charakteristische Gefässe mit starken Rand, aus graphithaltigem Thon. Ähnliche Keramik kam auch in anderen, bedeutenden mittelalterlichen Bauten des Landes, in den unteren Schichten vor: so in Esztergom, im Kloster der unteren Insel und auch im Königsschloss. Vermutlich wohnten im Umkreis des Hafens jene Kaufleute, über die schriftliche Quellen berichten, darunter auch „latini“. Auf die Überfahrt von Óbuda kan man aus der Urkunde von 1148, auf den Marktplatz aus der von 1212 stammenden schliessen. Über die Siedlung von Óbuda, mit zwei Stadtkernen, ist auch in den Urkunden zu lesen, die die Villa und Civitas erwähnen. Laut einer Urkunde aus der Zeit um 1212, bewohnten die Villa die Hospes und Civis, von die Einwohner der Civitas: „de custodilus regie domus“ und „de familiis iobagionum, comitum videlicet et prelatorum“ ist auch die Rede. Diese frühe Periode der Stadtentwicklung von Óbuda stimmt, nach Meinung György Györffy's, mit der Entwicklung der bischöflichen Städte, Esztergom und Székesfehérvár überein.

Im ersten Hälfte des 13. Jh. wurden in Óbuda, am westlichen Rande der Siedlung, die königliche Burg und das Franziskanerkloster errichtet (Abb. 1., No 10, 13).

Im Jahre 1343 hat Ludwig I. (1342–1382) die königliche Burg von Óbuda mitsamt allem Zubehör und Ein-

kommen seiner Mutter, Königin Elisabeth, geschenkt. Sie hat hier ihren Witwenhof (Curia) eingerichtet. Wegen der häufigen Streite zwischen den Einwohnern von der Burg und Kapitel hat man 1355 das vormalig einheitliche Óbuda zwischen der Königin und dem Kapitel aufgeteilt (Abb. 1., No 21). Das Gebiet der Stadt der Königinnen war der südliche Streifen der Civitas bis zur Überfahrt und dem Hafen, ferner das frühere Gebiet der Villa. In dieser Südzone der Civitas erstreckte sich nach dem Abbruch der Südmauer der römischen Festung das „vicus Kwacha“ mit die Margaretenkapelle, die nach der Regelung Pfarrkirche der Königinnenstadt wurde. Die Kapelle wurde innerhalb der Südgrenze der Civitas erbaut, ihr Standort ist mit dem der heutigen Pfarrkirche identisch (Abb. 1., No 7). Diese archäologische Beobachtung erklärt, warum die regelungsvorbereitende Kommission im Jahre 1355 festgestellt hat, dass der Propst und das Kapitel ihre Rechte auf die Stadt und auf den Schiffszoll zwar bewiesen haben, doch seit längere Zeit nicht im tatsächlichen Besitz dieser Rechte waren. Die vicus Kovács und die Margaretenkapelle, wird zuerst 1269 urkundlich erwähnt. Der Standort der Kapelle wird auch durch die auf der Südseite der Kirche aus dem 18. Jh. zum Vorschein gekommene mittelalterliche Kapelle und die Gräber glaubhaft gemacht. In einem Abschnitt der N–S orientierten Schmiede Gasse, südlich von der Königinnenburg, haben wir Details von drei Steinhäusern aus dem 13.–14. Jh., Lehm Boden und Überreste von Backöfen und Feuerstätten gefunden. Unter dem mittelalterlichen Fahrdamm zog sich eine N–S orientierte römische Strasse, die zum Südtor der Festung aus dem 4. Jh. führte. Südwärts vom Tor, auf der Westseite der Strasse, sind römische Gräber und eine Grabkapelle in Fünfpasform zum Vorschein gekommen (Abb. 1., No 16). Auf der Ostseite der Strasse haben wir in römischen Gebäuderümmern awarische Keramik aus dem 7.–9. Jh. gefunden. Eben dort befanden sich unter der römischen Schicht Spuren einer urzeitlichen Siedlung. In diesem Gebiet wurde das von der Königin Elisabeth gestiftete Klarissinnenkloster erbaut. Nach dem totalen Ausbau des Klosters im Jahre 1353, verschwindet der südliche Abschnitt der Schmiedegasse (Abb. 1., No 9). Das Kloster war von Westen und Süden mit Ackern umgeben (Abb. 1., No 18). Es breitete sich vor allem durch Gaben und Käufe in östlicher Richtung aus. Bis zum 15. Jh. hat sich eine geschlossene Enklave hier ausgebildet, die von den Nonnen als Fronddorf verwaltet wurde.

Nach 1373 bildete die Nordgrenze des Klosters die kleine Gasse „platea minor“, deren östliche Fortsetzung neben den Häusern der Klarissinnen zum Marktplatz verlief, der östliche Rand des Klosters schloss sich also dem Marktplatz an. Hier liess Königin Elisabeth um 1367

für die Kaufleute ein Haus aus Stein erbauen. Das Domus apotecariorum schenkte sie später dem Nonnenkloster. Nördlich von hier entstand der Marktplatz (Abb. 1., No 4, 5). Von Marktplatz wird vor allem über Fleischhacker berichtet, denen Königin Elisabeth 1369 durch ein Privileg das Monopol des Fleischverkaufs ausser den Markttagen am Donnerstag auch „in foro vel platea civitatis nostre Buda“ sicherte. Die Klarissinnen besaßen ebenfalls einen Fleischladen. Darauf bezieht sich die Urkunde der Elisabeth Szilágyi aus dem Jahre 1472: „in teatro dicte civitatis nostre Veteribundensis . . . Der Marktplatz wurde im Laufe des 14.–15. Jh. bebaut. Seine dreieckige Form zeichnete sich im 15.–16. Jh. ab. Sein östlicher Rand zeigte eine Reihenbebauung, die Westseite einen geschlossenen Einbau. Am nördlichen Rand war ein Brunnen. Ausser der NO–SW orientierten Gasse schlossen sich von Westen her dem Platz zwei Gassen an, die von da nach Osten, zum Donauufer hin, weiterverliefen. Nach Norden war sie durch eine Gasse mit der Margareten-gasse, mit der Pfarrkirche (Detail der Kirchengasse) verbunden (Abb. 1., No 6).

Die Pflasterung der Gassen bestand aus einer Schicht kleinerer Steine und Backsteinstücke, 5–10 cm dick, und ist mit den mittelalterlichen Gassen im Gebiet Budas im 13.–15. Jh. identisch. Die Häuser aus Stein standen vertikal oder parallel zur Gasse. Eine Steintreppe vor oder hinter einer 200–210 cm breiten Tür mit steinernem Rahmen führte in die Häuser. Das innere Niveau liegt im Vergleich zum Strassenniveau tiefer. Die im allgemeinen aus einem Raum bestehenden Gebäude wurde mit späteren Anbauten, der Tiefe des Grundstücks gemäss, vergrössert. In der Breite der Grundstücke war neben dem Haus ein Hof, wo Wirtschaftsgebäude aus Holz und Lehm standen. Bei einem Teil der Häuser fanden wir strebepfeilerartiges Mauerwerk, das die äussere Wand der Gebäude stützte. Auf der Westseite des Hauses Lajos Gasse 158 ist im oberen Geschoss eine Türöffnung zum Vorschein gekommen, die wahrscheinlich zu einem äusseren Treppenhaus führte. Die Strebepfeiler gehörten zum Unterbau des Treppenhauses. Die Häuser hatten im allgemeinen oberhalb des ebenerdigen Raumes ein oder zwei Geschosse. In den unteren Geschossen, wo die Originalmauern ungefähr 2 m hoch erhalten geblieben sind, fanden wir nur kleine Lüftungslöcher oder überhaupt keine Fenster. Hier dürfte das Lager oder Keller gewesen sein. In der Einschüttung der Gebäude, die wahrscheinlich die Überreste der Wohnräume des Stockwerks enthalten, sind in grosser Anzahl graue Ofenkacheln zum Vorschein gekommen, ferner Importkeramik aus Österreich und Italien. Sowie Geräte aus Eisen und Glaswaren von Venedig.

Abbildungen

Abb. 1. Im Zentrum Óbuda erschlossene Gebäude- und Strassenreste aus dem Mittelalter. 1: Mauern der Festung aus dem 4. Jh. 2: Propsteikirche aus dem 14. Jh. 3: Überreste von Steinhäusern auf dem Gebiet des Domkapitels. 4–5: Teilansicht der mittelalterlichen Strasse von NO nach SW, der Marktplatz aus dem 14–16. Jh. 6: Margaretengasse. 7: Kapelle aus dem Mittelalter an der Südseite der Pfarrkirche aus dem 18. Jh. 8: Schmiedegasse. 9: Kloster und Kirche der Klarissinen. 10: Königliche Burg, später Burg der Königinnen. 11: Überreste der zur Burg der Königinnen gehörenden Meiereien. 12: Via magna. 13: Kloster und Kirche der Franziska-

ner. 14: Strassen aus dem Mittelalter. 15: Ehrenpforte des Kommandogebäudes des Lagers aus dem 2.–3. Jh. 16: Spätromische Friedhofkapelle in Fünfpasform. 17: Mittelalterliche Überfahrt, Hafen. 18: Äcker und Wiesen. 19: Das an der S Seite der Ost-West Strasse stehende, vermutliche Haus des László Tompa. 20: Das freigelegte mittelalterliche Haus entlang der Strasse von Marktplatz zur Margaretengasse. 21: Teil der Grenze zwischen Domkapitel und der Stadt der Königin im Jahr 1355. 22: Reste einer breiten Steinmauer in ostwestlicher Richtung. 23: Baköfen, Feuerstätten und Gruben aus dem 13–15. Jh.

Képjegyzék

1. kép Óbuda belterületén feltárt középkori épület és útmaradványok: 1: A 4. sz.-i erőd falai. 2: A 14. sz.-i prépostsági templom. 3: Kőházak maradványai a káptalan területén. 4–5: ÉK–DNy-i irányú középkori utca részlete, a 14.–16. sz.-i piactér. 6: Margit utca. 7: Középkori kápolna a 18. sz.-i plébániatemplom D-i oldalán. 8: Kovács utca. 9: Klarissza kolostor és templom. 10: Királyi, később királynéi vár. 11: Királynéi várhoz tartozó majorságok maradványai. 12: Via magna. 13: Ferences kolostor és templom. 14: Középkori utcák. 15:

A 2.–3. századi tábor parancsnoki épületének díszkapuja. 16: Későrómai ötkaréjos temetőkápolna. 17: A középkori kikötő helye. 18: Szántóföldek, mezők. 19: K–Ny-i út D-i szélén álló középkori épület, valószínűleg Tompa László háza. 20: A piactérről a Margit utcához vezető utca mentén feltárt középkori ház. 21: A káptalani és királynéi város 1355-ös határának részlete. 22: K–Ny-i irányú széles kőfal maradványa. 23: 13.–15. sz.-i kemencék, tüzelőhelyek, gödrök, vermek.

